

Päivi Maaranen

Neljä näkökulmaa maisemaan – Havaintoja menneisyyden ihmisen ja ympäristön välisestä vuorovaikutuksesta eteläisimmän Suomen alueella

Lectio praecursoria 10.3.2017

Tutkimuksessani havainnoin ihmisen ja ympäristön välistä vuorovaikutusta menneisyydessä, ja nykypäivässäkin, neljän erilaisen tapaustutkimuksen puitteissa. Lisäksi pohdin tutkimista tapahtumakulkuna ja siihen liittyviä erilaisia teoreettisia ajattelutapoja. Tarkasteluni rajautuu maisemaan, joka voi olla tutkimuksen kohde, mutta myös tutkitavan ilmiön konteksti. Olen hyödyntänyt tutkimuksessani erityisesti arkeologian ja maantieteen aineistoja ja menetelmiä, mutta myös historian aineistoja.

Tapaustutkimuksistani ensimmäisessä tarkastelen ihmistä maiseman muuttajana menneisyydestä nykypäivään pohtimalla maatalousmaisemaa ja sen muutoksia. Sen tuloksena jäsenän muutoksen neljään vaiheeseen, eli kokeilevan, varhaisen, vakiintuneen ja tehostuneen maatalouden maisemiksi. Toisessa tapaustutkimuksessa tarkasteluni kohteena on ihminen maiseman tietäjänä Itämeren piirissä keskiajalla. Sen tuloksena totean, että Itämeren piirin yhteisöille oli ominaista aktiivinen vuorovaikutus, monikulttuurisuus ja valmius kommunikointiin erilaisten toimijoiden kanssa.

Kolmannessa tapaustutkimuksessani kohteena on ihminen maiseman koki-

jana varhaisen historiallisen ajan linna- ja kirkkopaikkojen tarkastelun kautta. Sen tuloksena arvioin, että paikat rakennuksineen olivat viestinnän välineitä. Lisäksi ne ilmensivät yhteisön olleen järjestäytyneen ja liittyneen eurooppalaiseen kotoilaiseen kulttuuriin. Neljännessä tapaustutkimuksessani keskiössä on ihminen maiseman säilyttäjänä. Tarkastelen asiaa pohtimalla menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämien perinnemaisemien säilyttämistä nykyhetkessä. Sen tuloksena arvioin, että yhteisön arvot ovat yhteydessä säilyttämisen menettelyihin ja niiden yhteydessä tehtäviin valintoihin.

Tutkimustani ja sen yhteydessä oppimistani luonnehtivat kaksi lauseiksi muotoutunutta ajatusta. Ne ovat tutkimuskirjallisuuteen perehtyessäni jääneet voimakkaasti mieleeni. Toinen ajatuksista liittyy tiedon luonteeseen ja maailman ymmärtämiseen. Asian kiteyttävät Lloyd Fell ja David Russell (2004: 32) kysyessään: *”How is that we can say we understand someone or understand something about the world in which we live?”* Tutkimuskohteideni ja -aineistojeni kanssa olen monta kertaa joutunut pohtimaan näitä kysymyksiä. On jo vaikea ymmärtää ja hahmottaa nykyisen maailman kaikkia ilmiöitä tai niihin liittyviä ajatuskuluja. Tämän vuoksi olen joutunut tutkijana pohtimaan, miten voin

todella ymmärtää menneisyydessä toimineita yksilöitä tai yhteisöjä tai silloisia tapahtumien kulkua.

Tiedon luonteen ja maailman ymmärtämisen mahdollisuuksien kartoittaminen johtivat minut pohtimaan tutkijan roolia tutkimuksen tekijänä. Lisäksi mietin tutkijan vaikutusta maailmasta syntyviin käsityksiin. Pian tietenkin hahmotin, että tutkija on osa laajempaa tiedon ja maailman käsittämisen verkostoa. Tämän vuoksi häneen itseensä vaikuttavat monet asiat. Tutkijat ovat vuorovaikutuksessa tutkimuksensa kohteiden kanssa, mutta myös toisten tutkijoiden kanssa. Näin ajatukset tiedosta, maailmasta ja ymmärtämisestä syntyvät asioiden, tutkijoiden ja tutkimuksen menettelytapojen verkostoissa. Lisäksi käsitykset tiedosta ja maailmasta ovat suhteellisia juuri ymmärtämiseen liittyvien tapahtumakulkujen kautta. Tämä pohdinta irrotti minut itselleni aiemmin luonteenomaisista prosessuaalisen arkeologian ajattelutavoista ja johdatti kohti postprosessuaalista maailman hahmottamista.

Muutos tutkijan aseman hahmottamisessa ja tutkimuksen tekemisen teoreettisessa viitekehyksessä johtivat kohdallani myös tutkimuksen tekemisen itsensä uudelleen mieltämiseen. Tutkimus avautui tarinoinnin näkökulmasta tapahtumakulksi, jossa tutkija on arvoitusta ratkaiseva toimija. Hänen tutkimansa ilmiöt saavat merkityksensä nykyhetkessä tullessaan tunnistetuiksi ja selitetyiksi menneisyyden kontekstissa. Näin tutkija lähestyy tutkittavia ilmiöitä määrittelemällä havainnoinnin kohteen, tarkastelemalla sitä erilaisten aineistojen ja menetelmien avulla sekä suhteuttamalla tutkimuksen tuottamat tulokset laajempaan menneisyyden tarinaan. Samalla tutkija pyrkii ymmärtämään menneisyyttä ja sen tapahtumia. Tällaisessa tutkimuksessa tulkinnalla on merkittävä asema.

Tulkinnan korostuessa tutkimuksessa tulevat mietittäviksi myös luotettavan tiedon tavoittelemisen lähtökohdat

ja tutkijan itsensä vaikutus tutkimiseen ja tulkintaan. Näiden asioiden pohtiminen selkeytti käsitysteni tutkimisesta ja tutkijan asemasta liittyvän hermeneutiikkaan. Tutkimuksessa tarkasteltavat yksittäiset ilmiöt ovat osa kokonaisuutta, jota tutkijana pyrin tulkitsemaan ja ymmärtämään tulosteni perusteella. Menneisyys erilaisine vieraine ja toiseutta ilmaisevine ilmiöineen ja toimijoineen muuttuu moninaisen vuorovaikutteisen tarkastelun kautta ymmärrettäväksi. Moninainen vuorovaikutteinen tarkastelu tapahtuu yksittäisten ilmiöiden ja niiden muodostamien kokonaisuuksien havainnoinnissa monta kertaa toistuvana kehämäisenä tapahtumakulkuna. Menneisyys on siten havainnoitavissa kerta toisensa jälkeen tässä hermeneuttisen kehän muodostavassa tiedon, tulkinnan ja ymmärtämisen tapahtumaketjussa. Ilmiöitä koskeva ymmärrys syntyy sen vuoksi koko ajan syveten ja laajeten. Siinä painottuu se, miten ymmärrämme ja miten ymmärtämisemme vaikuttaa tulkintoihimme.

Postprosessuaalisen arkeologian ja hermeneuttisen tiedon muodostumiseen liittyvien käsitysten pohjalta saatoinkin ratkaista Lloyd Fellin ja David Russellin kysymykset. Voimme luottaa ymmärtävämme ainakin jossakin määrin menneisyydenkin ihmisiä ja yhteisöjä, sillä hahmotamme ja kohtaamme maailman samankaltaisten tiedon havainnoinnin ja ymmärtämisen menettelytapojen kautta. Ymmärryksemme ja tulkintamme ovat kuitenkin erilaisia, sillä olemme varttuneet teknisesti, kulttuurisesti ja tiedollisesti erilaisissa maailmoissa. Lisäksi voimme luottaa ymmärtävämme ainakin jossakin määrin menneisyyden maailmaa, jos tarkastelemme siitä säilyneitä ja sitä kuvastavia erilaisia aineellisia jäännöksiä ja lähteitä kriittisesti ja omien tulkintojemme vaikutukset huomioiden. Havainto voi toteuttaa löytäjänsä tahtoa, kuten Tapani Tuovista (2000:33) mukaillen voi lainata. Mutta voimme kuitenkin tietoisesti myös pyrkiä

tahtomme vaimentamiseen ja tarkkailla ilmiöitä sellaisina, kuin ne tahtomme vaikuttamatta ilmenevät.

Edellä kuvatun perusteella tutkimuksen tekeminen on ollut paitsi menneisyyden ja itsensä ymmärtämistä, myös maailmasta ja sen havainnoinnin tavoista oppimista. Teoreettisen pohdiskelun tuloksena havaitsen myös ajatuksellisesti päätyneeni uuden äärelle. Mieleni on kurkotamassa kohti Bruno Latourin, Michel Callonin ja John Lawn toimijaverkkoteorian näkemyksiä maailmasta (vrt. Latour 2005: 10; Johnson 2010: 226; Fahlander 2012: 110; 115; Hodder 2012: 91–93; Turner 2013: 138). Tapaustutkimuksissani havaitsin nimittäin tulkintavaiheessa monien pohtimieni asioiden, ilmiöiden ja tapahtumien muodostavan verkostomaisia kokonaisuuksia. Tällaisiksi osoittautuivat esimerkiksi keskiajan Itämeren piirissä havainnoimani toimijat, erilaissa yhteyksissä aktiivisesti ja vuorovaikutteisesti toimivina. Lisäksi varhaiseen historialliseen aikaan liittyvässä tutkimuksessani kirkkopaidat muodostivat verkostomaisen kokonaisuuden, jonka kautta viestittiin yksilöille ja yhteisölle erilaisia asioita. Samalla paikat olivat osa laajempaa, Euroopan käsittävän uskonnollisen kulttuurin paikkojen verkostoa. Tutkimuksessani myös yksi keskeisistä asioista, maisema, ilmeni luonteeltaan verkostomaiseksi ja siten toimijaverkkoteorian maailmaa koskevia ajatuksia mukailevaksi. Näin maailma, jossa tutkijana toimin ja menneisyys, jonne tähyilen, ovat monimutkaisia aineellisten ja aineettomien toimijoiden välisten suhteiden muodostamia verkostoja. Tutkijana olen itse osa näitä verkostoja, yksi niiden solmukohdista.

Toinen tutkimukseeni vaikuttanut ajatus on kytköksissä siihen, miten maisema ja siihen liittyvä tutkimus muuttuu ja muovautuu. Sen kiteyttää Tim Ingold (1993: 162) seuraavasti: ”*Thus the landscape is always in the nature of 'work in progress'.*” Tässä yhteydessä ilmaisu ”*work in progress*”,

muutos ja keskeneräisyys, johdattavat maiseman ja myös menneisyyden muotoutumisen moninaiseen hahmottamiseen. Käytännössä muutos ja sen keskeneräisyys tekevät maiseman sellaiseksi, kuin se aineellisenä ilmenee. Maisemaan, jota havainnoimme, liittyvät luonnon tapahtumakulut, mutta myös ihmisen toiminta. Viime mainituksessa tapauksessa maisemaan voi liittyä myös tarkoituksellisuus ja tietoisuus. Jo pelkästään tällä tasolla tutkijan on pohdittava tahattomuuden, tarkoituksellisuuden ja tietoisuuden valintojen välisiä suhteita maisemaa tarkastellessaan. Sen perusteella tutkija myös miettii, mitä havainnoitavat ilmiöt edustavat tai mihin ne liittyvät. Lisäksi tutkijan on huomioitava maisemassa havaittavien ilmiöiden puutteellisuus. Hän voi havainnoida säilyneitä ja näkyviä asioita, mutta hänen on tiedostettava kadonnut ja piilossa oleva.

Maiseman havainnointiin ja ymmärtämiseen liittyy myös aineeton puoli. Tällöin muutos ja keskeneräisyys liittyvät maisemaa havainnoivan ja siten myös tutkivan ihmisen ajatuksissa tapahtuviin aineettomiin tapahtumakulkuihin. Se, miten ihminen mielessään maisemaan liittyviä ilmiöitä hahmottaa, selittää ja tulkitsee, muovaa käsitystä maisemasta ja sen erilaisuudesta. Maiseman keskeneräisyys ja käsityksiemme keskeneräisyys vaikuttavat siihen, mikä maisema mielestämme on ja mitä siihen liittyy. Aineelliseen maisemaan lomittuu aineeton maisema, johon kytkeytyvät määritelmät, merkitykset ja arvostaminen. Näin muovautuminen tapahtuu koko ajan sekä aineellisella että aineettomalla tasolla. Lisäksi se tapahtuu sekä tarkoituksettomalla että tarkoituksellisella tavalla. Ihmiseen liittyen muovautuminen voi myös tapahtua tiedostamattomasti tai tiedostaen.

Tutkija on maisemaa vähintään kuvaannollisesti muovaava toimija ja sen tuloksena kehkeytyy tulkinnan kautta ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä. Aineellisella tasolla tutkija esimerkiksi kävelee maisemassa tai jopa osallistuu siellä tapahtu-

viin muutosta tuottaviin toimintoihin, vaikkapa työskentelemällä maiseman hoidossa tai maataloustöissä. Tätä aineellisella tasolla tapahtuvaa muovaavaa toimintaa on myös tutkimusaineiston kerääminen, järjestely ja käsittely erilaisin menetelmin. Aineettomalla tasolla tapahtuu tulosten arviointi, tulkinta ja ymmärtäminen, jotka muovaavat käsityksiä ja ajatuksia havainnoitavista ilmiöistä ja menneisyydestä. Tämä aineellisen ja aineettoman lomittuminen tapahtuu läpi ajan, sen tapahtumakulut ovat yhtä todellisia menneisyydessä kuin nykyhetkessä. Niiden tunnistaminen ja erittely voi kuitenkin olla vaikeaa.

Oivallus keskeneräisyydestä ja muovautumisesta erilaisia tuloksia tuottavina tapahtumakulkuina vaikuttaa tutkimuksessani monin tavoin ilmiöiden havainnointiin. Aineellisen tason havainnointiin tämä oivallus on vaikuttanut erityisesti maatalousmaiseman muutosta käsittelevässä tapaustutkimuksessani. Siinä pohdittiin ihmisen toiminnan aiheuttamaa muutosta ja tämän muutoksen mahdollista näkymistä maisemassa. Edelleen tapaustutkimuksessa päästiin pohtimaan niitä tapahtumakulkuja, jotka muokkautumisessa todennäköisimmin ovat vaikuttaneet. Aineettoman tason havainnoinnissa oivallus muovautumisesta ja keskeneräisyydestä kytkeytyi puolestaan arvojen ja arvostamisen tarkasteluun. Tässä yhteydessä pääsin mm. pohtimaan, miten muokkaamalla käsityksiämme asioista muodostamme arvoja, jotka puolestaan vaikuttavat toimintaamme ja sen taustalla vaikuttaviin valintoihimme.

Aineellisen ja aineettoman menneisyyden ja nykyisyydenkin tarkastelu laventaa helposti tutkimusta. Sen vuoksi tarkasteluani ovat rajanneet ja suunnanneet neljä näkökulmaa maisemaan. Samalla olen perehtynyt neljään maiseman tarinaan. Alicja Iwánskan (1971a; 1971b) ihmisen ympäristösuhdetta koskevaan ajatteluun liittyvät näkökulmat perustuvat kulttuurisesti toisenlaisen ja ympäristöön sopeutuvan

elämäntavan havainnointiin *mazahua*-intiaanien parissa. Nämä näkökulmat pyrkivät kuitenkin kuvaamaan ihmisen ja ympäristön suhdetta yleispätevämmiin kuin vain yksittäisen yhteisön tasolla. Sen vuoksi hyödynsin niitä näkökulmina ihmisen maailmaan ja siinä havaittavien ilmiöiden tarkasteluun. Tämän tietoisien näkökulmien valinnan avulla pyrin myös irrottautumaan omista ja oppimistani ympäristön tarkastelun tavoista. Irrottautuminen sinänsä voi olla mahdotonta, mutta sen yrittäminenkin voi viedä uuteen, itselle erilaiseen tapaan havainnoida menneisyyden ilmiöitä.

Lopuksi voi vielä todeta, että havainnoidessani maisemaa ja sen verkostomaisuutta olen myös pohtinut tietoa ja tiedon verkostoja. Näin olen päässyt miettimään myös ymmärryksen verkostoja. Maiseman, ihmisen, tiedon ja ymmärtämisen ulottuvuuksien hahmottaminen ovat opettaneet, että menneisyyden käsittäminen on monin tavoin haastavaa jo vain aineellisiakin asioita pohdittaessa. Aineettomien asioiden tarkastelussa ymmärtämisen mahdollisuudet ja rajoitukset tulevat vastaan sitä nopeammin, mitä kauemmaksi tutkija menneisyyteen tähyilee.

Toiminnan ympäristöt, mahdollisuudet ja rajoitukset hahmottuvat lopulta aineellisen maailman lisäksi ihmisen oman mielen kautta. Ne kytkeytyvät monin tavoin yhteiseen tietoon, sen soveltamiseen ja ymmärtämiseen. Sen vuoksi oppiminen, tietäminen ja kokeminen eivät ole vain yksilön tasolla tapahtuvia, vaan laajemmin samassa kulttuurisessa yhteydessä olevia yhteisöjä toisiinsa yhdistäviä. Kaikki toimintamme kytkeytyy niin menneisyydessä kuin nykyisinkin tiedollisten pyrkimystemme lisäksi arvostamiimme asioihin. Ihminen on myös aina osa ympäristöään. Havainnoimalla ympäristöä voimme tehdä päätelmiä ihmisestä ja hänen toiminnastaan. Emme havainnoi kuitenkaan muuttumatonta menneisyyttä, vaan jatkuvasti keskeneräistä ja muokkautuvaa kokonaisuutta.

FT Päivi Maaranen esitti väitöskirjansa *Neljä näkökulmaa maisemaan. Havainnot menneisyyden ihmisen ja ympäristön välisestä vuorovaikutuksesta eteläisimmän Suomen alueella* tarkastettavaksi Helsingin yliopistossa perjantaina 10.3.2017. Vastaväittäjänä toimi dosentti Tapani Tuovinen Oulun yliopistosta ja kustoksena toimi professori Mika Lavento Helsingin yliopistosta.

Väitöskirja on julkaistu sähköisenä osoitteessa http://urn.fi/URN:ISBN:ISBN_978-951-51-2962-8.

paivi.maaranen@museovirasto.fi

Bibliografia

- Fahlander, F. 2012. Are we there yet? Archaeology and the postmodern in the new millennium. *Current Swedish Archaeology* 20: 109–129.
- Fell, L. & Russell, D. B. 2004. The human quest of understanding and agreement. Ison, R. L. & Russell, D. B. (toim.) *Agricultural Extension and Rural Development: Breaking Out of Traditions. A second-order systems perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingold, T. 1993. The temporality of the landscape. *World Archaeology* 25: 152–173.
- Iwńska, A. 1971a. *Purgatory and Utopia: A Mazahua Indian Village of Mexico*. Cambridge: Schenckman Publishing Company.
- Iwńska, A. 1971b. Without Art. *The British Journal of Aesthetics* 11 (4): 402–411.
- Johnson, M. 2010. *Archaeological Theory. An Introduction*. First Paperback Edition. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Latour, B. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodder, I. 2012. *Entangled: An Archaeology of the Relationships between Human and Things*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Tuovinen, T. 2000. Löytö toteuttaa etsijän tahtoa. Maaranen, P. & Kirkinen, T. (toim.) *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*: 33–41. Helsinki: Museovirasto.
- Turner, S. 2013. Landscape archaeology. Howard, P., Thompson, I. & Waterton, E. (toim.) *The Routledge Companion to Landscape Studies*: 131–142. Routledge International Handbooks. New York: Routledge.